Ἡ Πανεπιστημιακή μας ἐκπαίδευση

ΔΥΟ ΠΤΥΧΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

«Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στίς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας καί στή δομή τῶν πανεπιστημίων θά εἶναι πιθανόν ἡ κύρια πηγή τῶν δυσχερειῶν πού θά ἀντιμετωπίσομε στά ἐρχόμενα χρόνια»

MAURICE DUVERGER

Τοῦ **Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ**

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ κακοδαιμονία μας ὀφείλεται κατά βάθος στό γεγονός ὅτι δέν κατορθώσαμε ὡστόσο νά δώσομε λύση σέ μερικά πολύ ἁπλά προβλήματα πού ἀποτελοῦν ὄχι τό κύριο σῶμα τοῦ μεγάλου θέματος τῆς μόρφωσης τῶν νέων, ἀλλά τήν εἰσαγωγή του, τήν πρώτη του προσέγγιση, καί πού ἔχουν ἀπό καιρό πάψει νά ὑπάρχουν γιά τούς περισσότερους καί τούς πιό προχωρημένους στόν πολιτισμό λαούς τῆς γῆς. Τίς αἰτίες τοῦ φαινομένου ἄς τίς ἀποσιωπήσομε. Καί ἄς περιοριστοῦμε στή διαπίστωση καί μόνο τῶν συνεπειῶν του. Ἄν δέν ἔχομε ἀκόμα ἐκπαίδευση σωστή, ἀποτελεσματική καί εὐθυγραμμισμένη μέ τίς οἰκονομικές καί πνευματικές δυνάμεις καί ἀνάγκες τοῦ Ἔθνους, εἶναι γιατί ἀπό τήν ἀρχή, ἀπό τά πρῶτα κιόλας βήματα πού κάνομε γιά νά μορφώσομε τά παιδιά μας, πᾶμε στραβά. Κ' ἔτσι χάνεται ἀπό τά χέρια μας ὅλη ἡ ὑπόθεση πρωτοῦ καλά - καλά ἀρχίσει.

Θέλετε τήν ἀπόδειξη; Δοκιμάσετε νά ἐξηγήσετε σ' ἕναν ξένο πού δέν ἔχει πατήσει στήν Ἑλλάδα τί μᾶς χωρίζει καί δέν συνεννοούμαστε νά διδάξομε στά σχολεῖα μας μ ι ά γλώσσα, αὐτήν πού ὅλοι μιλοῦμε καί καταλαβαίνομε, ἤ νά ὁδηγήσομε τά παιδιά μας π ῶ ς νά γνωρίσουν καί νά ἀγαπήσουν τούς ἀρχαίους κλασσικούς συγγραφεῖς πού τούς θεωροῦμε ἐθνική μας κληρονομιά. Δέν σᾶς παρακολουθοῦν. Γιατί τούς εἶναι ἀδύνατο νά ὑποθέσουν ὅτι ὑπάρχει στίς περιπτώσεις αὐτές ἕνα πρόβλημα πού δέν λύνεται, ἤ πού ἐπιδέχεται περισσότερες ἀπό μιά λύσεις. Θυμᾶμαι τή ντροπή πού δοκίμασα κάποτε σέ μιά μεγάλη πανεπιστημιακή πόλη τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ὅταν προσπάθησα νά ἐξηγήσω σέ δύο διαπρεπεῖς καθηγητές, ἕνα παιδαγωγό καί ἕνα ψυχολόγο, τίς.... ριζοσπαστικές καινοτομίες τῆς διαβόητης Ἐκπαιδευτικῆς Νομοθεσίας μας τοῦ 1964. Ὁ ἕνας κοίταζε τόν ἄλλο μέ ἀπορία καί μόνο ἀπό ὑπερβολικήν ἁβρότητα δέν ἐκάγχαζαν ἀκούοντας τούς κοινούς τόπους πού ἀπαρίθμουσα. «Σοβαρολογεῖ αὐτός ὁ κύριος;» θά ἔλεγαν μέσα τους «πού ὀνομάζει Ἐκπαιδευτική Μεταρρύθμιση τέτοια κοινά καί αὐτονόητα μέτρα, ὅπως εἶναι... ἡ ἄδεια νά διδάσκεται στά σχολεῖα ἡ ζωντανή γλώσσα τοῦ λαοῦ καί νά πρωτογνωρίζουν τά παιδιά τούς κλασικούς ἀπό δόκιμες λογοτεχνικές μεταφράσεις; Ποιός συζητεῖ σήμερα... ἄν πρέπει νά λέμε ὅ,τι καταλαβαίνομε καί νά καταλαβαίνομε ὅ,τι διαβάζομε, γιά νά μιλοῦμε μέ τήν ψυχή καί ὄχι μέ τά χείλη, καί γιά νά τρέφομε τό πνεῦμα μας μέ πραγματικά νοήματα καί ὄχι μέ κούφιες λέξεις;». Ἔφυγα ἀπό τό φιλικό ἐκεῖνο σπίτι ταπεινωμένος· τό μόνο πού εἶχα καταφέρει μέ πολύ κόπο ἦταν νά παρουσιάσω τήν πατρίδα μου ὑπανάπτυκτη καί τή διασημότητά μου ἀνόητη...

Ὁ πρόλογος δέν εἶναι γιά νά ξανασυζητήσω αὐτά τά (ἕως ἀνυπόφορο πιά βαθμό) πολυμασημένα θέματα, ἀλλά γιά νά εἰσαγάγω τόν ἀναγνώστη σ' ἕνα ἐπίκαιρο κεφάλαιο τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας ζητήματος, σ' αὐτό πού μποροῦμε νά ὀνομάσομε: μέθοδο ἐργασίας καί δομή τῆς Πανεπιστημιακῆς Παιδείας. Ὅταν διαβάζει κανείς τίς προτάσεις τῶν «Εἰδικῶν» καί τίς ἐπαγγελίες τῶν «Ὑπευθύνων» γιά τήν ἀναμόρφωση τῶν —λεγομένων— «Ἀνώτατων Ἐκπαιδευτικῶν Ἱδρυμάτων» μας, καθώς καί ὅταν ἀκούει τά καθαυτό ἐκπαιδευτικά αἰτήματα τῶν φοιτητικῶν ὀργανώσεων, καί στά τέσσερα Πανεπιστημιακά κέντρα τῆς χώρας (καί στίς πρῶτες καί στά δεύτερα ἔχει τόν τελευταῖο καιρό δοθεῖ μεγάλη δημοσιότητα στόν Τύπο μας) δέν μπορεῖ νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τή δυσάρεστη ἐντύπωση ὅτι μέ ὅσα σκεπτόμαστε καί ὅσα λέγομε δείχνομε καθαρά πώς καί στό μέγα τοῦτο ἐθνικό θέμα βρισκόμαστε στήν εἴσοδο, ὄχι στόν κύριο χῶρο τοῦ προβλήματος.

Γιά νά τό προσδιορίσω συγκεκριμένα, θά ἐπισημάνω δύο ἀπό τίς βαθειές πτυχές πού παρουσιάζει. Ἡ μία ἀναφέρεται στή μορφή τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας καί ἡ ἄλλη στό περιεχόμενό της. Γιά τήν πρώτη δέν εἶναι ἀνάγκη νά μακρηγορήσω, γιατί ὅλοι τή γνωρίζομε ὅσοι περάσαμε ἀπό πανεπιστημιακά θρανία ἑλληνικοῦ τύπου. Ἡ μέθοδος πού ἀκολουθοῦν στό διδακτικό ἔργο τους οἱ ἀκαδημαϊκοί μας δασκάλοι (ἐκτός ἀπό λίγες, ἐλάχιστες παρήγορες ἐξαιρέσεις) εἶναι: ἀγόρευση ἀπό τήν ὑψηλή, τή δυσπρόσιτη καθέδρα μπροστά σέ πυκνό ἀκροατήριο πού ἀκούει τά σοφά ρήματα μέ μακάριαν ἀδράνεια — μελέτη κατ' οἶκον σέ τακτά χρονικά διαστήματα ἀπό «σημειώσεις» ὅσο γίνεται λακωνικές — καί ἐξετάσεις, ἀλλεπάλληλες ἐξετάσεις ἀπάνω σέ προκαθορισμένην ὕλη, δοκιμασία συνήθως ὀλιγόλεπτη, πού κατά τήν αἴσια ἔκβασή της ἀπολήγει στό περιπόθητο «πτυχίο»... Ἔτσι ὅμως δέν μαθαίνεται ἡ Ἐπιστήμη. Γιατί ἐπιστημονική μόρφωση θά πεῖ μεθοδική καί ἐπίπονη ἄσκηση στόν τρόπο πού πρέπει κανείς νά πλησιάζει, νά παρατηρεῖ καί νά ζυγίζει τά πράγματα, γιά νά εἰσχωρήσει στό βάθος τους, νά συλλάβει τό νόημα καί νά ἐκτιμήσει τή σημασία τους. Ἐπομένως: εἰδική ἀγωγή τῆς σκέψης, πού τήν ἀποκτᾶ ὁ νέος μόνο ὅταν μέ τήν προσωπική ἐπαφή, τό παράδειγμα καί τήν καθοδήγηση τοῦ δασκάλου γυμναστεῖ πῶς νά ὀργανώνει τήν ἔρευνα, νά θέτει τούς στόχους, νά χρησιμοποιεῖ τά μέσα καί νά ἐλέγχει τά ἀποτελέσματά της. Βλέπει ὅμως ἀπό κοντά ὁ Ἕλληνας φοιτητής τόν δάσκαλό του καί διαλέγεται μαζί του στό τραπέζι τῆς παραγωγικῆς συνεργασίας; Περνάει δίπλα του τίς ὧρες τῆς μελέτης, τοῦ ἀνακοινώνει τίς ἀπορίες του, ζητεῖ καί παίρνει τή συνδρομή του γιά νά διαλύσει μιάν ἀμφιβολία, νά προσπεράσει μιά δυσχέρεια, νά δοκιμάσει ἕνα πόρισμα δικῆς του ἔρευνας; Πόσοι καί πότε εἶχαν αὐτή τή σπάνια τύχη στούς χρόνους τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν τους, νά σταθοῦν πλάϊ - πλάϊ μέ τό δάσκαλό τους καί νά μάθουν μέ τή χειραγώγησή του τί ἀνηφορικός καί ἀνώμαλος εἶναι ὁ δρόμος πρός τήν εὕρεση καί τόν ἔλεγχο τῆς ἀλήθειας, ἀλλά καί τί βαθειάν ἱκανοποίηση, χαρά καί ὑπερηφάνεια αἰσθάνεται ὅποιος ἔργο τῆς ζωῆς του ἔχει κάνει νά τόν ἀνεβαίνει ἀπότομος;

Νά λοιπόν ἡ μία πτυχή τοῦ προβλήματος τῆς Ἀνώτατης Παιδείας μας: πρέπει ν' ἀλλάξει, ν' ἀλλάξει ριζικά καί τό γρηγορότερο τό (λεγόμενο κατ' εὐφημισμόν) σύστημα τῆς πανεπιστημιακῆς μας διδασκαλίας. Νά σταματήσουν οἱ ἀγορεύσεις ἀπό τό βῆμα καί νά καθιερωθεῖ ἡ σωκρατική μέθοδος τῆς προσωπικῆς ἐπαφῆς, τοῦ διαλόγου καί τῆς συνεργασίας δασκάλου καί μαθητῆ μέσα στή βιβλιοθήκη, στό ἐργαστήριο, στήν κλινική — στό τραπέζι τῆς κοινῆς ἔρευνας. Εὔκολο δέν εἶναι νά γίνει τοῦτο ἀπό τή μιά μέρα στην ἄλλη. Ἀκόμη καί στίς Ἀγγλοσαξονικές χῶρες ὅπου ὁ θεσμός τοῦ tutor, τοῦ «πρεσβυτέρου» πού κηδεμονεύει τόν νεοφώτιστο καί τόν καθοδηγεῖ στίς σπουδές, ἔχει δώσει θαυμάσια ἀποτελέσματα, ἡ «ἔκρηξη τοῦ φοιτητικοῦ πληθυσμοῦ», παγκόσμιο σήμερα φαινόμενο, ἔχει δημιουργήσει δυσχέρειες στήν ἐφαρμογή τοῦ συστήματος, πού ἔχουν φέρει σέ ἀμηχανία τίς πανεπιστημιακές Ἀρχές. Γιατί δέν εἶναι, ὅπως ὑποθέτουν πολλοί, ὁ ἀριθμός, δηλαδή τό π ο σ ό ν τῶν μελῶν τοῦ διδακτικοῦ σώματος, πού θά φέρει τήν ἀλλαγή, ἀλλά τό π ο ι ό ν τους. Ὁσοδήποτε καί ἄν πολλαπλασιάσομε τούς Ἀκαδημαϊκούς μας δασκάλους, τό ἀποτέλεσμα δέν θά εἶναι ἐκεῖνο πού περιμένομε, παρά μόνο ἐάν αὐτοί μεταβάλουν ριζικά τήν τακτική πού ἀκολουθοῦν στή διδασκαλία τους. Γιά νά γίνει ὅμως τοῦτο, χρειάζεται ἀλλαγή ὀπτικῆς γωνίας, ἀναθεώρηση καί νέος καθορισμός τῶν στόχων καί τῆς μεθόδου τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου, ἄρα οὔτε λίγο οὔτε πολύ ἄλλος κοινωνικός καί πνευματικός προσανατολισμός. Πρᾶγμα πολύ δυσκολώτερα ἀπ' ὅσο φανταζόμαστε. Γιατί ἡ πανεπιστημιακή μας παράδοση στό σημεῖο τοῦτο εἶναι μακρά καί πανίσχυρη· δέν θά ὑποχωρήσει γρήγορα.

Ἡ δεύτερη περιπλοκή, ἐξίσου σοβαρή ἤ καί σοβαρότερη ἀπό τήν πρώτη, σχετίζεται μέ τό περιεχόμενο τῶν σπουδῶν τοῦ ἀνώτατου ἐπιπέδου. Τό πατροπαράδοτο διαρθρωτικό σχῆμα τοῦ Πανεπιστημίου μέ τήν κλασική διαίρεση τῶν σχολῶν κατά στεγανά χωρισμένες εἰδικότητες, σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ 19ου αἰώνα, (σχῆμα πού τό υἱοθέτησαν καί τά Ἱδρύματα Ἀνώτατης Τεχνικῆς Παιδείας) σήμερα οὔτε μέ τίς θεωρητικές ἀντιλήψεις τῆς Ἐπιστήμης συμβιβάζεται, οὔτε ἱκανοποιεῖ τίς πρακτικές ἀνάγκες τῶν οἰκονομικά ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν. Ἡ προοπτική ἔχει ἀλλάξει: «κλάδοι», ἕως τώρα ἀνεξάρτητοι, συγχωνεύτηκαν ἤ ἐγκαταλείφθηκαν καί τή θέση τους ἐπῆραν ἄλλοι εὐρυχωρότεροι, συνθετικότεροι. Καί δέν εἶναι μόνο ἡ θεωρία πού βλέπει μέ πολύ σκεπτικισμό τήν κατάτμηση τῶν ἐπιστημῶν (κανείς λ.χ. δέν δέχεται σήμερα τό σαφή διαχωρισμό Φυσικῆς, Χημείας καί Βιολογίας). Αὐτή τή «διαμερισματοποίηση», ἰδίως στόν τομέα τῆς ἐφαρμογῆς, τήν ἀποκρούει καί ἡ πράξη ὡς ἀσύμφορη· τό παράδειγμα τῆς Ἠλεκτρονικῆς πού ἄλλους κλάδους τῆς Τεχνολογίας ἀχρήστεψε καί ἄλλους ἀπορρόφησε, εἶναι χαρακτηριστικό. Ἐξάλλου ὁλοένα γίνεται πιό αἰσθητή, ἀπό λόγους ὄχι μόνο ἐκπαιδευτικῆς ἀλλά καί γενικότερα κοινωνικῆς σκοπιμότητας, ἡ ἀνάγκη νά ἐγκαταλειφθεῖ ἡ μακρά καί ἀδιαφόριστη φοίτηση στά πανεπιστημιακά ἱδρύματα καί νά κλιμακωθοῦν οἱ σπουδές σέ διαδοχικά ἐπίπεδα πού τό καθένα θά ἔχει τούς δικούς του στόχους καί ἀρκετήν ἀνεξαρτησία στό πρόγραμμα καί στίς μεθοδεύσεις του.

Σήμερα σέ ὅλα σχεδόν τά πλάτη τοῦ πολιτισμένου κόσμου μιλοῦν γιά ἕνα π ρ ῶ τ ο, καί ὕστερα γιά ἕνα δ ε ύ τ ε ρ ο καί τέλος γιά ἕνα τ ρ ί τ ο κύκλο πανεπιστημιακῶν σπουδῶν. Ὁ πρῶτος κύκλος θά προσφέρει τήν βασική ἐπιστημονική μόρφωση κατά μεγάλες κατηγορίες (φυσικές, ἱστορικές, κοινωνικές ἐπιστῆμες) καί θά ἀπολήγει σ' ἕνα πρῶτο πανεπιστημιακό πτυχίο πού θά ἐπιτρέπει στούς νέους νά μποῦν ἀμέσως στό στίβο τῆς ἐπαγγελματικῆς ζωῆς καί νά εὐδοκιμήσουν στούς τομεῖς καί τῆς παραγωγῆς καί τῶν ὑπηρεσιῶν. Ὁ δεύτερος κύκλος, θεμελιωμένος ἀπάνω στόν πρῶτο, θά ἀντιστοιχεῖ πρός τίς σημερινές πανεπιστημιακές μας σχολές καί θά καταρτίζει τούς νέους σέ διάφορες πλέον ἐπιστημονικές εἰδικότητες, μέσα σέ βραχύτερο χρόνο καί μέ θετικότερα ἀποτελέσματα, ἀφοῦ θά ἔχει προηγηθεῖ μιά γερή βασική ἐκπαίδευση. Ἐδῶ θά τελειώνει γιά τούς πολλούς ἡ πανεπιστημιακή μόρφωση. Οἱ λίγοι πού ἐπιθυμοῦν νά ἐπιδοθοῦν βαθύτερα καί συστηματικότερα στήν ἐπιστημονική ἔρευνα, θά προχωροῦν στόν τρίτο καί τελευταῖο κύκλο μέ τήν προοπτική νά ἀποτελέσουν ἀργότερα τά ἀνώτατα στελέχη τῆς πνευματικῆς, οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς, τήν κορυφή τῆς κοινωνικῆς πυραμίδας.

Σ' αὐτό τό διαρθρωτικό σχῆμα ἐπαναστατική καινοτομία τοῦ αἰώνα μας εἶναι ὁ π ρ ῶ τ ο ς κύκλος τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν. Πρόδρομος στήν καθιέρωση αὐτῆς τῆς ἀκαδημαϊκῆς βαθμίδας ὑπῆρξε τό Ἀμερικανικό Πανεπιστήμιο (καί ἕως ἕνα βαθμό οἱ μεταγυμνασιακές Τεχνικές Σχολές τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Γερμανίας, πού δέν κατατάσσονται στό ἀνώτατο ἐπίπεδο). Εἶναι τό «Κολλέγιο», μέ δύο ἔτη σπουδῶν, πού εὐδοκιμεῖ σέ πολλά πανεπιστήμια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Σκοπός του: ἀπό τό ἕνα μέρος νά συμπληρώσει καί νά βαθύνει τή γενική ἐκπαίδευση πού ἔχει δώσει τό Γυμνάσιο, καί ἀπό τό ἄλλο νά εἰσαγάγει στά Γράμματα καί στίς Ἐπιστῆμες ὅσους νέους εἴτε θά ἀρκεστοῦν στό πρῶτο πανεπιστημιακό πτυχίο (Bachelor's degree) καί θά βγοῦν στήν κοινωνία νά ἐργαστοῦν, εἴτε θά προχωρήσουν ἔπειτα σέ ἀνώτερες ἀκαδημαϊκές σπουδές καί θά εἰδικευτοῦν σέ ὡρισμένην ἐπιστήμη. Στήν Εὐρώπη ἔρχεται τώρα νά θεμελιώσει αὐτό τόν τύπο «πρωτοβάθμιων» πανεπιστημιακῶν σπουδῶν ἡ Γαλλία. Ὅπως ἐδήλωσε, δημοσιεύοντας τά ἱδρυτικά τοῦ νέου θεσμοῦ διατάγματα, ὁ Γάλλος ὑπουργός τῆς Παιδείας J. Fontanet: «Ὑπάρχουν πολλά ἐπαγγέλματα πού ἀπαιτοῦν μιά πιό προχωρημένη ἐκπαίδευση ἀπό τό baccalauréat, καί ὅμως κατώτερην ἀπό τό πανεπιστημιακό πτυχίο, ὅπως εἶναι ὀργανωμένο. Γιά τοῦτο νομίζω ὅτι πρέπει νά προβλέψομε, γιά τούς φοιτητές πού ἐγκαταλείπουν ἤ ἀποτυχαίνουν στίς σπουδές τους πρίν τίς ἀποτελειώσουν, ἕνα πρῶτο κύκλο πανεπιστημιακῶν μαθημάτων πού θά τούς ἐπιτρέψουν ν' ἀποκτήσουν μιάν αὐτάρκη μόρφωση» (στήν ἐφημ. L'Express τῆς 13 Νοεμβρίου τοῦ 1972). Ὁ στόχος γίνεται φανερός. Ὅπως ὁ μεγάλος ἀριθμός τῶν μαθητῶν πού ἐγγράφονται στά Γυμνάσια, ἀλλά ἔπειτα ἀπό φοίτηση 2 ἤ 3 τό πολύ ἐτῶν ἐγκαταλείπουν τά θρανία χωρίς νά ὁλοκληρώσουν ἕναν αὐθύπαρκτο κύκλο μαθημάτων, μᾶς ἀναγκάζει νά διαιρέσομε τή Μέση Γενικήν Ἐκπαίδευση σέ δύο κύκλους, τόν κατώτερο καί τόν ἀνώτερο, ἔτσι καί ἡ διαρροή τῶν φοιτητῶν πού δέν θέλουν ἤ δέν μποροῦν νά φτάσουν στό πτυχίο, ἐπιβάλλει νά σκεφτοῦμε καί γι' αὐτούς μιάν αὐτοτελῆ ἐκπαίδευση πού θά ἔχει γενικά μορφωτικό χαρακτήρα καί θά τούς δώσει μέ περισσότερα πνευματικά ἐφόδια (ἀπό τούς ἀπόφοιτους Γυμνασίου) στήν ἀπαιτητικότερη σήμερα Οἰκονομία καί Διοίκηση τῶν «ἀναπτυσσομένων» χωρῶν. Μέ τό σύστημα τοῦτο ἐπιδιώκονται καί δύο ἄλλοι στόχοι: Πρῶτα νά ἀραιώσει ὁ φοιτητικός πληθυσμός, στόν κυρίως πανεπιστημιακό κύκλο σπουδῶν, μέ ἀποτέλεσμα νά γίνεται ἐκεῖ μέ περισσότερη φροντίδα καί ἀπόδοση ἡ ἀκαδημαϊκή διδασκαλία. Καί ἔπειτα, νά εἰδικεύονται στούς διάφορους ἐπιστημονικούς κλάδους νέοι πού θά ἔχουν ἑδραιώσει καί συμπληρώσει τή γενική τους μόρφωση, καί ἔτσι θά μποροῦν ν' ἀφομοιώσουν βαθύτερα καί γοργότερα τίς ἔννοιες τῆς καλπάζουσας Ἐπιστήμης τοῦ αἰώνα μας.

Αὐτά τά θέματα ἀποτελοῦν τόν πυρήνα τοῦ προβλήματος πού ἔχουν νά λύσουν ὅσοι στούς χρόνους μας φιλοδοξοῦν νά ἐξυγιάνουν καί νά ἀνακαινίσουν τά πανεπιστήμια. Ἀλλά οὔτε αὐτά οὔτε ἄλλα λιγότερο ἤ καί ἐξίσου σοβαρά γιά τήν ἀνάπλαση τῆς ἀκαδημαϊκῆς παιδείας βλέπομε νά ἀντιμετωπίζονται σήμερα στόν τόπο μας μέ γνώση καί μέ θάρρος. Εἶναι λοιπόν ἤ δέν εἶναι νά ἀνησυχεῖ κανείς μήπως, ὡς πρός τήν ἐκπαίδευση τοῦ λαοῦ μας, δέν θά κατορθώσουμε ποτέ νά συμπορευτοῦμε μέ τίς πολιτισμένες χῶρες τοῦ πλανήτη μας; Ἐμεῖς σταματοῦμε ἐκεῖ ὅπου οἱ ἄλλοι ξεκινοῦν μέ μεγάλα βήματα πρός τά ἐμπρός. Πῶς θά τούς προλάβομε;

ERFAHRENER BUCHHALTER
oder Buchhalterin von dt. Organisation in Thessaloniki baldmöglichst gesucht. Angebote an Postfach 268, Thessaloniki.

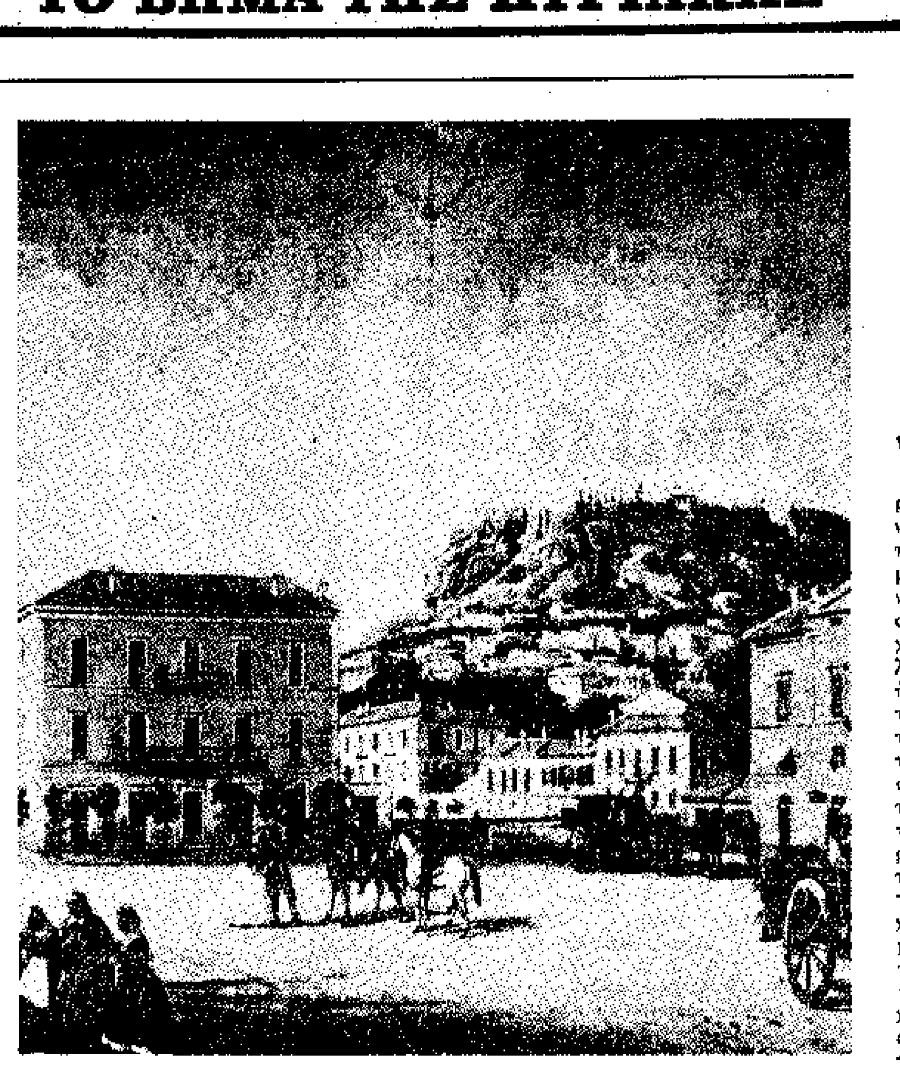

Ἡ πλατεία Συντάγματος στήν περίοδο τῆς Μεσοβασιλείας

Ὁ Νικόλαος Δραγούμης στά γερατειά του

Ὁ Νικόλαος Δραγούμης σέ ἡλικία 23 ἐτῶν

Νικολάου Δραγούμη «Ἱστορικαί Ἀναμνήσεις» Ἕνα κλασικό κείμενο

Τοῦ **ΑΛΚΗ ΑΓΓΕΛΟΥ**

ΤΟ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑ εἶναι φαινομενικά εἶδος μᾶλλον ἀφιλόδοξο. Πολλές φορές πέρα ἀπό τήν ἀναπόληση, πού γεννάει ἡ φυσιολογική ἀναδίπλωση πού προκαλεῖται ἀπό τήν ἡλικία, μοιάζει νά μήν ἔχει τίποτε ἄλλο νά προσφέρει ὁ συντάκτης του. «Τ' ἀπομνημονεύματα ταῦτα γράφω οὐχί ὡς ἔχων ἄξιόν τι λόγου δι' ἄλλους ν' ἀφηγηθῶ, ἀλλ' ὡς εὑρίσκων ἡδονήν εἰς τήν ἀνάκλησιν ταύτην τοῦ παρελθόντος βίου ἐν τῷ κατόπτρῳ τῆς μνήμης». Ἔτσι ἐκφράζεται ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς στήν ἀρχή τῆς Εἰσαγωγῆς τῶν Ἀπομνημονευμάτων του, πού τά συντάσσει στήν ἔσχατη φάση τῶν γηρατειῶν του. Καί σέ ἕνα μεγάλο ποσοστό — ὅσο δηλαδή ξεπερνάει τό σχῆμα λόγου — πρέπει νά δεχθοῦμε τήν εἰλικρίνειά του. Καί ὅμως, παρά τήν τόσο ἀπογοητευτική γιά τόν ἀναγνώστη δήλωση, ἡ πρώτη φράση τοῦ κειμένου του ἔρχεται νά ἀμβλύνει τήν ἐντύπωση ὡς πρός τήν ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος. «Ἐκ καταγωγῆς εἰμί Φαναριώτης». Καί ξαφνικά μεταφερόμαστε στήν ἀπέναντι ὄχθη.

Ὁ λόγος εἶναι ἁπλός. Τό ἔργο φωτίζεται τώρα μέ τέτοιαν ἀκτινοβολία, ὅση, ἀντίστροφα, ἦταν ἡ ἀλαμπία πού εἶχε προκαλέσει ἡ πρώτη δήλωση. Μέ μιά προϋπόθεση ὅμως: ἀρκεῖ ὁ ἀναγνώστης νά ἔχει τήν ἱκανότητα νά διαβάζει. Ἔτσι ἀκριβῶς καθώς ὁ ψυχίατρος μπορεῖ καί διαβάζει μέσα ἀπό μιά κοινή ἱστορία πού τοῦ ἀφηγεῖται ὁ ἀσθενής του, τίς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὑποσυνειδήτου του. Γιατί δέν πρέπει νά μᾶς διαφεύγει πώς κάθε ἀπομνημονευματογράφος, καί ὁ πιό οὐδέτερος φαινομενικά, εἶναι ὄργανο τοῦ ὑποσυνειδήτου του. Μέ τό ἔργο του λοιπόν, ἀναπόφευκτα, εἴτε ἀπολογεῖται, εἴτε διαμαρτύρεται, εἴτε, τέλος, κάνει τόν ἀπολογισμό τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας ἤ τῆς τάξης στήν ὁποία ἀνήκει. Ὁποιος, συνεπῶς, δέν δεῖ μέ τό πρίσμα αὐτό τό ἔργο τοῦ Ραγκαβῆ, δηλαδή καί σάν μιάν ἀπολογία τοῦ Φαναριώτη, ἁπλῶς σφάλλει στήν ἀνάγνωση.

Καί ὁ Δραγούμης; θά ἀναρωτηθεῖ ὁ ἀναγνώστης πού ἀποδέχεται τήν θέση αὐτή, πού ἀνήκει, τί ἐκφράζει; Ὁ Δραγούμης, κατ' ἀρχήν, ἀναγνωρίζει τήν πειθανάγκη αὐτή μέ τόν δικό του τρόπο. Καί σάν νά θέλει νά προλάβει τίς τυχόν ἐνστάσεις, τίς ὁποῖες εἶναι βέβαιος ὅτι θά προκαλέσει τό ἔργο του, σπεύδει νά ἀντλήσει τά ἐπιχειρήματά του ἀπό τήν ἀρχαιότητα, πού τοῦ εἶναι ἰδιαίτερα οἰκεία: «Αἱ λέξεις ἀμερόληπτος, μερολήπτης, μεροληπτῶ καί αἱ ἐξ αὐτῶν παραγόμεναι ἦσαν ἄγνωστοι τοῖς ἀρχαίοις, διά τόν ἁπλούστατον λόγον ὅτι ὁ μηδετέρας μερίδος γενόμενος πολίτης ἐθεωρεῖτο διά νόμου ἄτιμος». Δέν θά διστάσει, λοιπόν, καθόλου νά ὁδηγηθεῖ στό ἀναπόφευκτο συμπέρασμα: «Ἄρα ὡς μόριον τῆς πόλεως καί ὁ γράφων οὔτε ὑπῆρξεν, οὔτε ὑπάρχει, οὔτε δυνατόν νά ὑπάρξει ἀμερόληπτος, ἤγουν διαβραστοπολίτης, κεχωρισμένος πάσης μερίδος μεριμνώσης περί τῶν τῆς πατρίδος».

Ἡ τοποθέτησή του ὅμως αὐτή παίρνει ἰδιαίτερη ἀξία, γιατί ἀποτελεῖ ἄμεση ἀπάντηση στήν γνώμη ἑνός ἀνθρώπου πού ἀσφαλῶς γνώριζε νά διαβάζει, καθώς ἀκριβῶς ἔγραφε ὁ Παλαμᾶς γιά τόν Κοραή πώς «γνώριζε νά γράφη». Ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης, γιά τόν ὁποῖον πρόκειται, εἶναι ὁ πρῶτος καί ὁ μόνος δυστυχῶς πού ἐπεδίωξε νά δεῖ πέρα ἀπό τόν ἀφιλόδοξο τίτλο τοῦ ἔργου: «Αὐτός ἄρα οὗτος ὁ ἀγών [περί τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν] ἔμελλε κατά φυσικόν λόγον νά εἶναι, καί εἶναι τῷ ὄντι, τό καθ' ἑαυτό περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Δραγούμη», θά ἀποφανθεῖ σέ μιά διεξοδική πραγματεία πού εἶδε τό φῶς ἕνα χρόνο ἀφοῦ ἐκυκλοφόρησε τό ἔργο. Φυσικά, δέν μᾶς ἐνδιαφέρει καθόλου ἄν εἶχε δίκιο ἤ ἄδικο ὁ Βερναρδάκης στήν κρίση του, ἤ ἀπό ποιά κίνητρα ἔφθασε σέ μιά τόσο ἀποφθεγματική διατύπωση.

Ἔτσι, λοιπόν, τήν ἄποψη τοῦ Βερναρδάκη μόνον ὡς εὔσημο γιά τό ἔργο μποροῦμε νά τήν θεωρήσουμε, ἀφοῦ τό ἐφοδιάσει μέ ἕνα θέλγητρο, ἀπό τά πιό σπουδαῖα γιά ἕνα ἔργο: νά ἀναζητᾶς τό ἐσωτερικό ρεῦμα στήν πορεία μιᾶς σκέψης, μιᾶς σκέψης μάλιστα πού «δέν γράφει» ἀλλά «διηγεῖται», ὅπως ζητάει τόσο ἐπίμονα νά μᾶς ὑποβάλει ὁ Δραγούμης. Συνεπῶς, τό ἐρώτημα ξαναγυρίζει καί πάλι πιό ἀπαιτητικό καί συγκεκριμένο: πόσο ἐκφράζει τόν φαναριωτισμό ἕνας συνηλικιώτης τοῦ Ραγκαβῆ — εἶχαν γεννηθεῖ τόν ἴδιο χρόνο — πού ζώντας μέσα στήν ἴδια μέ ἐκεῖνον κοινωνία ἀνάπνευσε τόν ἀέρα τῆς ἴδιας ἐποχῆς ἔστω καί στό σύντομο διάστημα τῆς παραμονῆς του στήν Πόλη; Μιά ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό θά προτιμοῦσα, πρωτοβάθμια, νά δοθεῖ ἔμμεσα· εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον κρίνει τόν πατέρα του: «Βεβαίως ὁ πατήρ μου, ὅν καί ἐλάτρευε τήν πατρίδα, καί ἔπαθε, καί ἐμόχθησε ὑπέρ αὐτῆς, οὔτε ὡς πολιτικός, οὔτε ὡς στρατιωτικός, οὔτε ὡς φιλόλογος ἤ ἐπιστήμων διέπρεψε. Ἀλλά φρονῶ, ὅτι τούς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς, ἥτις παρεσκεύασε τήν ἐπανάστασιν, τῆς ὁποίας ἀπολαύομεν ἡμεῖς τούς καρπούς, καλόν νά μελετῶμεν, ὡς τά λείψανα ἐκεῖνα τῆς ἀρχαιότητος, ἅτινα, εἰ καί μή ἔχοντα πολλάκις τήν ἀξίαν τῶν ἔργων τοῦ Πραξιτέλους ἤ τοῦ Φειδίου, πιστοποιοῦσιν ὅμως ἡμᾶς περί τῶν βαθμῶν τῆς ἀκμῆς καί τῆς παρακμῆς τῆς τέχνης, ἤ καί διαλευκαίνουσι χωρία ἀμφισβητούμενα τῆς ἱστορίας».

Στά 1855, ὅταν χαράσσει τίς γραμμές αὐτές ὁ Δραγούμης — ὡς ἀπάντηση σέ σχετική ζήτηση πού τοῦ εἶχε γίνει γιά νά νεκρολογηθεῖ ὁ πατέρας του —, ὥριμος ἄνδρας πιά, μέ ἔμφυτη καί καλλιεργημένη τήν ἱστορική συνείδηση, διακρίνεται ὄχι μόνο ἀπό πνεῦμα ἀμεροληψίας, ἀλλά καί ἀπό μιά ἐμμονή πού μαρτυρεῖ μιά βαθύτερη ἐπιθυμία του: ὁ πατέρας του ἀνήκει στόν Ἀγῶνα. Τό συμπέρασμα: πολύ περισσότερο πρέπει νά ἀνήκει ὁ ἴδιος, πού μέ τόν ἀπότομο ξεριζωμό του ἀπό τήν γενέθλια γῆ ὄχι μόνο δέν ἐπρόφθασε νά ὁλοκληρώσει τήν φαναριώτικη ἀγωγή του, ἀλλά περνάει τήν δοκιμασία τῆς ἐφηβείας του μέσα στούς καπνούς τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας γιά νά ἀνδρωθεῖ μέσα στά ἐρείπια τῆς πατρίδας του πού μοχθεῖ τώρα νά ἀνασυγκροτηθεῖ. Θά ἦταν μάταιο, λοιπόν, νά ἀναζητήσει κανείς καί ἴχνη κάν φαναριωτισμοῦ στό ἔργο του, ἀφοῦ σέ καμμιά περίπτωση δέν δείχνει οὔτε νά σκέπτεται οὔτε νά ἐνεργεῖ σάν Φαναριώτης.

Ἀντίθετα: μέ τόν Δραγούμη πρέπει νά ξεχωρίσουμε τίς ἀπαρχές μιᾶς γενιᾶς νέων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ξεκινώντας ἀπό τίς ἴδιες περίπου ἐσωτερικές προϋποθέσεις ἀπό τίς ὁποῖες ἐξεκίνησε ἐκεῖνος, πάει νά διαμορφωθῆ μέσα ἀπό τήν ὀδυνηρή ἀλλά ἀναντικατάστατη ἐμπειρία τῆς ἐπαναστατημένης πατρίδας του. Καί εἴδαμε, βέβαια, μέ ποιό — ἴσως ἀπάλυτα — τρόπο εἶχε πετύχει, μέσα ἀπό τήν προσωπικότητα τοῦ Τρικούπη, νά συλλάβει τό πνεῦμα τοῦ Ἀγώνα. Σέ μιά ἐποχή ὅμως πού καταδυναστεύεται ἀπό τόν κλασικισμό, καί παρ' ὅλη τήν βαθειά προσωπική του κλασική παιδεία, δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ μικρό τό ἐπίτευγμα πώς ὄχι μόνον ἀποτολμάει νά συγκρίνει τό παρόν πρός τό παρελθόν, ἀλλά πώς δέν δυσκολεύεται νά μᾶς πείσει ὅτι εἶναι δίκαιη ἡ κρίση του: «Καί ὄντως», γράφει, «ὁ μέν Μιλτιάδης, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Περικλῆς, ὁ Κίμων ἐγεννήθησαν υἱοί ἐλευθερίας ἀνώδυνοι, ὁ δέ Κολοκοτρώνης, ὁ Μιαούλης, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Βότσαρης πατέρες γεννήσαντες αὐτήν μετά μακρᾶς καί πικρᾶς ὠδίνας».

Μέ αὐτές τίς προϋποθέσεις δέν εἶναι καθόλου παράδοξο πώς ἀπό τή πέννα τοῦ Δραγούμη θά προέλθει, γιά νά καθιερωθῆ στήν συνείδηση τοῦ ἔθνους, ἕνας νέος προς γιά τήν Ἐπανάσταση, πού ἀποκαλύπτει τόν δραστικό ψυχισμό τοῦ λαοῦ: «Τήν τραγῳδίαν τήν κατ' ἐξοχήν ἐπικληθεῖσαν Ἀγῶνα». Ἀπό μιά τέτοια, ὅμως, ἀποτίμηση εἶναι δυνατόν νά ἀπορρεύσει καί ἕνας ἐντελῶς νέος, γιά τήν ἐποχή του τουλάχιστον, ὁρισμός τοῦ ἀγωνιστή: «Ἀγωνιστής ἐλέγετο ὁ προθύμως, ἀποφασιστικῶς καί ἀφιλοκερδῶς ὑπηρετῶν ὑπέρ τοῦ ἀγῶνος, ὁ ἀγογγύστως ὑποβάλλων ἑαυτόν εἰς πᾶσαν κακουχίαν, ὁ πεινῶν, ὁ γυμνητεύων, ὁ εἰς ὄρη καί σπήλαια περιπλανώμενος, ὁ φειδόμενος τῶν δημοσίων, ὁ μή ἀποβλέπων εἰς τίτλους, βαθμούς, παράσημα ἤ ἄλλας τιμάς, ὁ δυνάμενος νά ζήσῃ ἐν εὐπαθείᾳ ἐκτός τῆς Ἑλλάδος καί ὅμως προτιμῶν νά δεινοπαθῇ ἐν αὐτῇ, ἐνί λόγῳ ὁ τιθέμενος ὑπεράνω τοῦ ἰδίου συμφέροντος τό κοινόν καί ἀποθνήσκων ὑπέρ πατρίδος».

Ἡ ἔνταξη ὅμως τοῦ Δραγούμη στήν γενιά τῶν νέων ἀνθρώπων πού ἀνδρώνονται κάτω ἀπό τήν βαρειά σκιά τοῦ Ἀγώνα, πρέπει νά ἐξειδικευθεῖ μέ τήν τοποθέτησή του στόν χῶρο τῆς λογιοσύνης, ὥστε νά λάβουμε ἀπάντηση στό ἀρχικό ἐρώτημα, πού δηλαδή ἀνήκει ὀργανικά. Ἀπό αὐτήν, ἄλλωστε, θά ἐξαρτηθεῖ καί ἡ ὀπτική γωνία μέσα ἀπό τήν ὁποία θά ἀντικρύσουμε τό σύνολο τοῦ ἔργου του. Αὐτή ἡ τοποθέτησή του θά τοῦ χαρίσει καί τό δεύτερο εὔσημο: ὄχι μόνο κατορθώνει νά ξεπεράσει τήν μεροληπτική θέση, στήν ὁποία δικαιολογημένα — μήπως καί ἀναπόφευκτα;— θά μποροῦσε νά εἶχε σταθεῖ, ἀλλά καί πρῶτος αὐτός νά συμβάλει ἀποφασιστικά ὥστε νά καταλυθεῖ ἡ διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα στήν πολεμική καί τήν εἰρηνική δραστηριότητα. Στό ἔργο του μέσα γιά πρώτη φορά, ξανατονίζω, θά γίνει προσπάθεια νά ἀποδοθεῖ δικαιοσύνη χωρίς φατριασμούς καί νά ἐξισορροπηθεῖ ὁ Ἀγώνας στήν συνείδηση τοῦ ἔθνους, ὡς ἕνα σύνθετο φαινόμενο στρατιωτικῆς δράσης καί εἰρηνικῆς διοικητικῆς ὀργάνωσης.

Ἀρχίζει μαλακά: μιά ἁπλή παρατήρησή του στήν ἀρχή τοῦ Προλόγου τῆς β' ἔκδοσης ἀναγκάσει τόν ἀναγνώστη νά σταθεῖ: οἱ παλαιότεροι ἱστορικοί προκειμένου νά ἀποτιμήσουν τόν Ἀγῶνα «ἐπεσήμαναν ἐξαιρέτως τά στρατιωτικά ἔργα». Σέ μιά βαθμίδα ὑψηλότερα θά μᾶς φέρει μιά παρατήρηση πού διατυπώνει, πάλι στόν ἴδιον αὐτόν χαμηλό τόνο, γιά τόν Κολοκοτρώνη: «Ὁ στρατάρχης τῆς Πελοποννήσου, ἀξιῶν ὅτι ὁ ἀγών, τροπαιοῦχος τό κατ' ἀρχάς, ἤρχισε νά παρεκκλίνῃ μετά τήν εἰς τά πράγματα συντονωτέραν ἀνάμιξιν τῶν τότε λεγομένων Κοτζαμπάσηδων καί τῶν Φαναριωτῶν, ἐπεζήτει τήν ἀπό τῆς Κυβερνήσεως ἀποβολήν αὐτῶν καί ταῦτα δοξάζων ἐθεώρει τήν παιδείαν ἐπιβλαβῆ μᾶλλον ἐν ὥρᾳ πολέμου». Γνώστης καθώς εἶναι ὅλων τῶν δυνατοτήτων πού προσφέρει ὁ λόγος γιά νά γίνεται πειστικός, τήν ἀπάντηση στό Γέρο στό ἐπίμαχο αὐτό θέμα θά ἀποφύγει νά τήν δώσει στήν συνέχεια τοῦ λόγου του· θά τήν διατυπώσει μέ τρόπο ἔμμεσο, ἀλλά κατηγορηματικό, μέ τρόπο πού νά μήν ἀποδέχεται ἀμφισβήτηση, ὅταν — καθώς εἴδαμε — μᾶς δίνει τόν ὁρισμό τοῦ ἀγωνιστή.

Δέν θά παραλείψει ὅμως νά τήν δώσει καί ἄμεσα, σέ ἄλλη εὐκαιρία. Ἡ σχετική εἰκόνα πού θά μᾶς χαρίσει εἶναι ἀπό τίς ἀντιπροσωπευτικότερες πού ὀφείλουμε στήν θαυμαστά ἀφηγηματική καί χαρακτηρολογική πέννα του: «Πάντες δέ οὗτοι», γράφει, ἀφοῦ ἔκανε προηγουμένως μιά συνοπτική ἀπαρίθμηση, «νῦν μέν περιστοιχίζοντες τήν κεντρικήν ἐξουσίαν, νῦν δέ περιερχόμενοι τάς ἐπαρχίας ἤ διασχίζοντες τά πελάγη, ἄλλοτε δέ κηρύττοντες ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἤ καί ἀντιπροσωπεύοντες τόν λαόν ἐν συνελεύσεσι καί βουλαῖς, διημιλλῶντο ὅπως ἐξάψωσι τόν ἐνθουσιασμόν, ρυθμίσωσι τόν ἀγῶνα καί περιάψωσιν εἰς τήν διοίκησιν μορφήν τάξεως καί εὐπρεπείας. Καί ἠγρύπνει λιμώττουσα καί ἔτρεχε ρακένδυτος καί ἐταλαιπωρεῖτο παλαίουσα πρός τε κακουχίας καί πρός τόν ἐχθρόν καί ἐδεκατίζετο ὑπό νόσων ἡ πανταχόθεν συρρεύσασα εὐγενής αὐτή χορεία, ἥτις, κληρονόμος προαιωνίων παραδόσεων, ἤρχετο ἵνα ποτίσῃ ἐξανθούσας τέλος πάντων αὐτάς δι' ἱδρῶτος καί αἵματος».

Ἡ τοποθέτησή του αὐτή γίνεται ἀκόμη σαφέστερη καί μέ ἄλλες εὐκαιρίες. Δέν ἀρκεῖ, δηλαδή, τό γεγονός ὅτι ἀρχίζει σχεδόν τήν ἀφήγησή του μέ μιάν ἐντυπωσιακή διαπίστωση: «τῶν πεπαιδευμένων ὁ ἀριθμός ἦν ἐπί τοῦ ἀγῶνος ἐλάχιστος» λίγο πιό κάτω θά ἔχει τήν εὐκαιρία νά ξαναπιάσει τό θέμα μέ τρόπον ἀντιθετικό, ὁ ὁποῖος μάλιστα βαρύνει ἀκόμη περισσότερο, γιατί ξεκινάει ἀπό τό παρόν τῆς ἐποχῆς ὅταν καταγράφονται οἱ Ι.Α. «Ὡς καί σήμερον», θά διακηρύξει, «ὅτε κατακοσμοῦσι τήν Ἑλλάδα πλείονες συνταγματάρχαι ἤ συντάγματα, καί πολυαριθμότεροι ταγματάρχαι καί λοχαγοί ἤ ὅσων ἔχει χρείαν ὁ στρατός, οὕτω καί τότε ὁ ἀριθμός τῶν στρατηγῶν, τῶν χιλιάρχων, τῶν πεντακοσιάρχων καί τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν ὑπερέβαινε πᾶν ὅριον». Τήν δύναμη πού κρύβει τό ρῆμα κατακοσμοῦσι, νομίζω ὅτι τότε μόνο μποροῦμε νά τήν βαθμολογήσουμε, ὅταν τό ἀντιπαραθέσουμε πρός τήν εἰκόνα πού μᾶς προσφέρει ἡ ἴδια αὐτή πέννα σέ ἀπόσταση ὀλίγων μόλις σελίδων, ὡς πρός τήν τύχη τῶν λογίων: «κείμενοι ὡσεί ἐρείπια μνημείων», θά τούς χαρακτηρίσει, καί ὁ χαρακτηρισμός του αὐτός δέν ἐνέχει καμμιά ὑπερβολή, ὅταν λάβουμε ὑπόψη μας τόν χαρακτηρισμό τοῦ ἀγωνιστῆ, πού μᾶς δίνει σέ μιάν ἄλλη περίπτωση, παίρνοντας ἀφορμή ἀπό τήν τύχη ἑνός λογίου, τοῦ Τισαμενοῦ: «Ἐτελεύτησε δέ, ὅπως καί ἔζησεν, ἀκέραιος δηλαδή ἀγωνιστής».

Ἡ ὀπτική γωνία ἀπό τήν ὁποία ἐξετάσαμε στήν σύντομη περιδιάβαση τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ τό ἔργο τοῦ Δραγούμη στό σύνολό του, μᾶς ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στό συμπέρασμα πώς οἱ Ι.Α. εἶναι ἕνα ἔργο φαινομενικά, ἀλλά καί οὐσιαστικά, ἄνισο, ἀπό τήν σκοπιά πού μᾶς ἐνδιαφέρει.

Οὐσιαστικά, πρῶτα: ἀπό τά δέκα μέρη πού τό ἀπαρτίζουν, μόλις τό 1/5 καλύπτει τόν Ἀγῶνα, ἄν ἐξετάσουμε τήν χρονική κατανομή τῶν κεφαλαίων. Φαινομενικά, ἔπειτα: ἄν σκοπεύσει κανείς σωστά ἀπό τήν ἀρχή, δέν θά δυσκολευθεῖ νά διαγνώσει πώς ὁλόκληρο τό ἔργο στηρίζεται βασικά σέ ὅ,τι ἔχει ἄμεση ἤ ἔμμεση σχέση πρός τόν Ἀγῶνα εἴτε αὐτόν καθ' ἑαυτόν, εἴτε σάν ἀπορροή του, εἴτε ἀκόμη καί σάν ὁποιασδήποτε μορφῆς συνέχειό του.

Τέλος, θά εἶχα νά παρατηρήσω ὅτι μιά ἄλλη διαπίστωση θά μποροῦσε νά ἰσχυροποιήσει τήν ἄποψη αὐτή τῆς φαινομενικότητας. Τό ἔργο, δηλαδή, ὅσο προχωρεῖ χρονολογικά καί ἀκολουθεῖ τήν προοδευτική ἀνέλιξη τῶν γεγονότων πλησιάζοντας πρός τήν ἐποχή ὅπου ζεῖ ὁ συντάκτης του, τόσο καί χάνει ἀπό τόν παλμό καί τήν δύναμη τῶν πρώτων κεφαλαίων. Ἔτσι, ὁ ἀναγνώστης σχηματίζει τήν ἐντύπωση πώς τό κείμενο τῶν Ι.Α. σιγά - σιγά οὐδετεροποιεῖται. Ὡστόσο, καί αὐτή ἡ προοδευτική ἀπώλεια δυνάμεων ἀντισταθμίζεται· τό ἀντίβαρο ὅμως τό προσφέρει αὐτή τήν φορά ὁ Δραγούμης, ἐκ τῶν ἔνδον: εἶναι βασικά ἡ ἀφηγηματική δύναμη. Ὁλόκληρη, λοιπόν, αὐτή ἡ ἀνάπτυξη, ἡ ὁποία ἀπέβλεπε στό νά αἰτιολογήσει τήν ταύτιση τοῦ Δραγούμη μέ τόν Ἀγῶνα, δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ ὁλοκληρωμένη γιά ἕνα πνευματικό ἄνθρωπο, ἄν δέν βρεῖ τρόπο νά ἐκφρασθεῖ καί στά στοιχεῖα ἐκεῖνο πού εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεμένα μέ τόν ἐσωτερικό πυρήνα τοῦ ἔργου. Μέ τόν τρόπο ὅμως αὐτόν φθάσαμε πλέον φυσιολογικά σέ ὅ,τι θά ἀποτελέσει τό ἀντικείμενο τοῦ τελευταίου μέρους τῆς Εἰσαγωγῆς αὐτῆς, δηλαδή στά προβλήματα τοῦ ὕφους.

Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ μέρος ἀπό τήν Εἰσαγωγή στό ἔργο τοῦ Νικολάου Δραγούμη «Ἱστορικαί Ἀναμνήσεις», πού κυκλοφορεῖ τίς ἡμέρες αὐτές στήν σειρά Ν.Ε.Β. τῶν ἐκδόσεων «ΕΡΜΗΣ».

«Μακεδονική» ποίηση

Μιά ἀνθολογία πού αὐτοϋπονομεύεται

(Ἤ: ἡ ἀλήθεια — ἀπό τό παράθυρο)

Τοῦ **Ξ. Α. ΚΟΚΟΛΗ**

Ξανακοιτάζοντας κανείς τόν τίτλο τοῦ βιβλίου, μετά ἀπό μιά πρώτη, βιαστική ἀνάγνωση, σκέφτεται τόν Descartes, πού προσπαθοῦσε, πρίν ἀκόμα ἀνοίξη ἕναν τόμο, νά μαντέψη τό περιεχόμενό του μελετώντας μέ προσοχή τόν μακροσκελῆ —ἐκείνους τούς καιρούς— τίτλο του. Βέβαια, οἱ καιροί ἐκεῖνοι πέρασαν, κι οἱ τίτλοι σπάνια περιγράφουν τό περιεχόμενο τῶν βιβλίων· οὔτε πού τό ὑποδηλώνουν πιά (ὅλο καί περισσότερο τυλίγονται κι αὐτοί —καί μᾶς τυλίγουν— στούς ναρκωτικούς καπνούς τοῦ διαφημιστικοῦ συνθήματος.

Ὡστόσο πιστεύω πώς στήν περίπτωσή μας μποροῦμε, καί μόνο γιά λόγους μεθόδου, ν' ἀκολουθήσουμε τό παράδειγμα τοῦ Γάλλου σοφοῦ. Ὄχι πώς ὑπάρχει κάποια, ἔστω καί μακρινή, συγγένεια ἀνάμεσα στήν θεμελιωτή τῆς γαλλικῆς διανόησης καί στό βιβλίο μας: τό βιβλίο εἶναι γραμμένο στή γλώσσα τοῦ Descartes, δέν εἶναι ὅμως ἕνα γαλλικό βιβλίο.

Κάνουμε, λοιπόν, τήν ὑπόθεση ὅτι ἕνας σύγχρονος ἀναγνώστης, ὄχι ἀπαραίτητα Ἕλληνας, σταμάτησε στίς πέντε λέξεις τοῦ τίτλου («Μακεδονική Ποίηση, Ἀνθολογία ἀπό τίς Ἀρχές ὥς τίς Μέρες μας»: 4 οὐσιαστικά σύν 1 ἐπίθετο), μάντ— —κατά τό καρτεσιανό παράδειγμα— ὅ,τι μπόρεσε, καί τώρα ἀνοίγει τό βιβλίο γιά νά ἐπαληθεύση τά ὅσα σκέφτηκε. Ἄν, ἀντί γιά ἐπαληθεύσεις, βρεθῆ μπροστά σέ διαδοχικές διαψεύσεις, μικρές ἤ μεγαλύτερες, δέ θά φταίη ἡ μέθοδος πού ἀκολούθησε.

Τό πρῶτο οὐσιαστικό τοῦ τίτλου: «Ποίηση». Οἱ προσδοκίες μας ἀπέναντι σ' αὐτή τή λέξη εἶναι, πρίν —ἴσως— ἀπό ὅλα, προσδοκίες ποιότητας καί, σέ δεύτερο —μᾶλλον— ἐπίπεδο, προσδοκίες μιᾶς εἰδολογικῆς συνέπειας· ἄς ξεχάσουμε πρός τό παρόν τίς πρῶτες. Ἡ εἰδολογική συνέπεια πού περιμένουμε ἀπό ἕνα βιβλίο μέ τή λέξη «ποίηση» στόν τίτλο εἶναι, ἁπλούστατα, ὅτι δέ θά διαβάσουμε στίς σελίδες του παρά μόνο ποιήματα· ὅτι δέν θά διαβάσουμε ἕναν, ἄς ποῦμε, πανηγυρικό ἤ ἕνα θρησκευτικό κήρυγμα ἤ πεζά λαϊκά παραμύθια. Κι ὅμως: τό πρῶτο κείμενο τοῦ βιβλίου μας εἶναι ἕνας «Πανηγυρικός τοῦ μακαρίου Κυρίλλου καί τοῦ ἀρχιεπισκόπου Παιονίας Μεθοδίου, τῶν ἁγίων καί πανενδόξων διδασκάλων τοῦ σλαβικοῦ λαοῦ κτλ.» (σελ. 27—29), ἕνα κείμενο τυπικῆς ἐκκλησιαστικῆς ρητορείας (θά χρειασθῆ νά ξαναγυρίσουμε στόν «Πανηγυρικό» αὐτόν καί στό συγγραφέα του)· τό δεύτερο πάλι κείμενο τῆς ἀνθολογίας (σελ. 35—36) εἶναι ἕνα συμπαθητικό ἀλλά π ε ζ ό λαϊκό π α ρ α μ ύ θ ι (ὅπως ἐξάλλου καί τό τέταρτο καί τό ἕκτο, σελ. 39—40 καί 48). Τόσα μόνο γιά τίς προσδοκίες μας ἀπό τή λέξη «ποίηση».

Τά ἄλλα τρία οὐσιαστικά τοῦ τίτλου εἶναι «ἀνθολογία», «ἀρχές», «μέρες μας». Ἄς τά δοῦμε ἕνα - ἕνα, ἀρχίζοντας ἀπό τό τελευταῖο.

Ὁ ποιητής πού κλείνει τήν ἀνθολογία ἀνήκει πράγματι στίς «μέρες μας»: γεννήθηκε τό 1936 (σελ. 225)· Προχωρώντας ὅμως ἀπό τό τέλος πρός τήν ἀρχή τοῦ βιβλίου, βλέπουμε νά ἀνήκουν στίς «μέρες μας» οἱ δώδεκα ἀπό τούς δεκαέξι συνολικά ποιητές τῆς ἀνθολογίας· κι ἀπ' αὐτούς τούς δώδεκα, οἱ πέντε δέν εἶναι ἀκόμα σαράντα χρονῶν καί μόνον ἕνας ἔχει περάσει τά πενήντα (ὁ Γιανέβσκι· γεννήθηκε τό 1920, σελ. 111)· ὅλοι τους ἔχουν ἐμφανιστῆ μέσα στά τελευταῖα 25 χρόνια.

Ἔτσι λοιπόν, ἀπό τίς 210 σελίδες τῆς καθαυτό ἀνθολογίας (σελ. 23—232), οἱ δώδεκα σύγχρονοί μας ποιητές ἁπλώνονται στίς 136 σελίδες (ἀπό τήν 97 ὥς τήν 232)· μ' ἄλλα λόγια, ἡ ποίηση μιᾶς εἰκοσιπενταετίας καλύπτει τό 65% σχεδόν τῆς ἀνθολογίας μας. Ὑπολείπεται ἕνα 35%. Ἄς δοῦμε σέ πόσα χρόνια ἀντιστοιχεῖ.

Ποιές εἶναι οἱ «ἀρχές» τῆς ἀνθολογίας; Τό πρῶτο κείμενο εἴδαμε πώς εἶναι ὁ «Πανηγυρικός» συγγραφέας ὁ «Κλήμης τῆς Ἀχρίδας» (διάβαζε: ὁ ἅγιος Κλήμης, ἐπίσκοπος Ἀχρίδος)· ἐποχή: τέλη 9ου ἀρχές 10ου αἰώνα (σελ. 25). Ἐπομένως ἡ ἀνθολογία μας ἐκτείνεται (θέλει νά ἐκτείνεται) σέ δέκα αἰῶνες· ἄρα τό 35% ἀντιπροσωπεύει ἐννέα αἰῶνες καί μισό περίπου, δηλ. κάπου 38 εἰκοσιπενταετίες· πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι σέ κάθε 25ετία αὐτῶν τῶν 950 χρόνων ἀναλογεῖ ἕνα 0,9% τῆς ὅλης ἀνθολογίας —ἐνῶ στήν τελευταία εἰκοσιπενταετία ἀναλογεῖ τό 65%· Ἀλλόκοτα ἐξαγόμενα; Σύμφωνοι. Γιατί ὅμως; ποιό ἀπό τά δεδομένα μας μᾶς ἔχει παραπλανήσει;

Ἄς ξαναπιάσουμε, ὑπομονετικά, τήν ἀνάστροφη πορεία μας. Εἴδαμε ὅτι ἀπό τούς 16 ποιητές τοῦ βιβλίου οἱ 12 εἶναι σύγχρονοί μας. Μένουν τέσσερις. Ὁ ἕνας τους ἐκδίδει τή μοναδική του συλλογή στά 1938 (σελ. 89)· οἱ ἄλλοι τρεῖς δροῦν μέσα στό β' μισό τοῦ περασμένου αἰώνα. Ἔτσι ἀπό τό 1950, ὅπου μᾶς εἶχαν ἀφήσει οἱ σύγχρονοι, φτάνουμε, μέ κάποια ὄχι καί τόσο ἄνετα πηδήματα βέβαια, ὥς τό 1850 περίπου. Ἀπό κεῖ ὅμως ὥς τόν ἅγιο Κλήμεντα μεσολαβοῦν πάνω ἀπό ὀκτώ αἰῶνες. Τί μᾶς προσφέρει ὁ ἀνθολόγος γι' αὐτό τό διάστημα; δεκατρία κείμενα, κάτω ἀπό τόν τίτλο «Δημοτική ποίηση» (σελ. 31 — 65). Τρία ἀπό τά κείμενα αὐτά δέν εἶναι, βέβαια, ποιήματα, εἶναι παραμύθια, ὅπως εἴδαμε. Καί, ὅση καλή διάθεση κι ἄν ἔχη κανείς, δέν μπορεῖ νά δεχτῆ ὅτι αὐτά τά — δεκατρία, ἔστω— λαϊκά κείμενα ἀποτελοῦν μιά σύνδεση ὀργανική ἀνάμεσα στόν «Πανηγυρικό» καί στούς ποιητές τοῦ περασμένου αἰώνα (στούς ὁποίους ἐξάλλου θά χρειαστῆ νά ξαναγυρίσουμε).

Ἄν, στό σημεῖο αὐτό, σταθοῦμε γιά μιά στιγμή στήν ἄλλη λέξη τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου μας, στήν «ἀνθολογία», θ' ἀρχίσουμε νά αἰσθανόμαστε κάπως ἐξαπατημένοι, σάν κάποιον πού τόν καλοῦν γιά νά τοῦ ἐπιδείξουν ἕναν ἀνθόκηπο, καί ἀρχικά τό τριγυρνοῦν ὥρα πολλή ἀνάμεσα στίς γλάστρες σ' ἕνα στενό μπαλκόνι, μετά τόν σέρνουν μές σ' ἐκτενεῖς χερσότοπους γιά νά ἰδῆ δύο ἤ τρία (τό πολύ) λουλούδια, κι ὕστερα γυρεύουν νά τόν πείσουν πώς διάφορα ἄ λ λ α φυτά εἶναι λουλούδια κι ἐκεῖνα.

Κι ἄν προχωρήσουμε στήν ἐξέταση τῆς τελευταίας μας λέξης τοῦ τίτλου, τοῦ ἐπιθέτου «Μακεδονική», τότε πιά θά βρεθοῦμε διπλά ἐξαπατημένοι: ὄχι μόνο δέν ὑπάρχει ἀνθόκηπος ἀξιοθέατος, ἀλλά καί μερικά λουλούδια (ἤ καί ἁπλά φυτά) πού μᾶς ἐπέδειξαν ἀνήκουν σέ ἰδιοκτῆτες ἄλλων μπαλκονιῶν...

Ἄς δοῦμε, λοιπόν, πόσο ταιριάζει στό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου ἡ πρώτη λέξη τοῦ τίτλου του, τό ἐπίθετο «Μακεδονική».

Ὁ «Πανηγυρικός» τοῦ ἁγίου Κλήμεντος, αὐτό τό μή ποιητικό κείμενο τῆς «μακεδονικῆς» ποίησης, αὐτή ἡ χαμένη σέ ἀπίθανα (γιά μιά πλασματική γλωσσική μειονότητα τοῦ γιουγκοσλαβικοῦ κράτους ἡ ὁποία τόσο πρόσφατα συνειδητοποίησε, ὅπως θά δοῦμε, τον ἑαυτό της) βάθη τῆς ἱστορίας «ἀρχή» τῆς ἀνθολογίας, ὄχι μόνο δέν μπορεῖ ν' ἀποτελῆ «ἀρχή», ἀλλά οὔτε ν' ἀνήκη κάν στή «μακεδονική» λογοτεχνία: ὁ ἅγιος Κλήμης δέν εἶναι «Μακεδόνας», εἶναι Βούλγαρος· στήν παλαιοβουλγαρική λογοτεχνία τόν κατατάσσουν τά λεξικά — ὄχι τά ἑλληνικά (γιά νά προφτάσουμε τούς κακόπιστους), τά ξένα λεξικά.

[Ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, πῶς ἦταν δυνατόν ὁ «Πανηγυρικός» νά μήν ἀποτελῆ τό παραπλανητικό δεδομένο πού μᾶς ὁδήγησε τά ἀλλόκοτα ἐξαγόμενα πού εἴδαμε. Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ κειμένου αὐτοῦ ὑπῆρξε πολλαπλά —κι ὄχι χρονολογικά— παραπλανητική].

Ἄς δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἀπόδοση τοῦ ἐπιθέτου «μακεδονική» στή «Δημοτική ποίηση» (σελ. 31—65) δέν δημιουργεῖ προβλήματα· ὅτι τό ἐπίθετο ἁρμόζει καί στά τρία πεζά παραμύθια καί στά δέκα τραγούδια τῆς ἑνότητας αὐτῆς (ἔστω κι ἄν τό μεγαλύτερο ἀπ' τά τραγούδια, 270 στίχοι, σελ. 49—57 ἀνήκει στόν ἐπικό κύκλο τοῦ Μάρκο Κράλιεβιτς, κύκλο ὁ ὁποῖος ἐντάσσεται στή Σερβοκροατική λαϊκή λογοτεχνία). Κι ἄς δοῦμε τόν πρῶτο ποιητή τοῦ περασμένου αἰώνα.

Ὁ Γκριγκόρ Παρλίτσεβ (1830—1893) ὑπῆρξε μιά ἰδιόρρυθμη προσωπικότητα καί μιά ἄβολη — γιά τόν ἀνθολόγο μας— περίπτωση· Στό Βιογραφικό του σημείωμα (σελ. 69) εἶναι εὐδιάκριτη κάποια ἀμηχανία: ἀπό τή μιά, μαθαίνουμε ὅτι ὁ Παρλίτσεβ εἶχε «μακροχρόνιους δισταγμούς ὡς πρός τήν ἐκλογή τῆς «αὐθεντικῆς» γλώσσας» (τά εἰσαγωγικά στό αὐθεντικῆς δέν εἶναι δικά μου· ἡ σημασία τους δέν διευκρινίζεται πουθενά)· ἀπό τήν ἄλλη, μᾶς δίνεται μία περίεργη διαβεβαίωση: ὅτι τό ποίημά του «LE SERDAR», πού «βραβεύτηκε τό 1860 στήν Ἀθήνα», «ἀνήκει στή μακεδονική ποίηση τοῦ 19ου αἰώνα». Σ' ἕναν μή Ἕλληνα ἡ διαβεβαίωση αὐτή θά φανῆ περιττή· ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης ἀρχίζει νά ὑποψιάζεται τί συμβαίνει: ποίημα βραβευμένο στήν Ἀθήνα θά πρέπει νά 'ναι ποίημα ἑλληνικό. Πραγματικά: ὁ Παρλίτσεβ, ὡς περίπου τό 1862, θεωρεῖ τόν ἑαυτό του Ἕλληνα, γράφει στά ἑλληνικά τό σύνολο τοῦ πρωτότυπου λογοτεχνικοῦ του ἔργου, καί ὑπογράφει «Γρηγόριος Σταυρίδης». Μ' αὐτό τό ὄνομα ἐκδίδει τό 1860 τό βραβευμένο στόν ποιητικό διαγωνισμό ἐκείνης τῆς χρονιᾶς ποίημά του «Ὁ Ἀρματωλός», μ' αὐτό τό ὄνομα, ἕνα χρόνο πρίν, περιλούζει μέ βρισιές σ' ἕνα του ποίημα κάποιον πού τόν ἀπεκάλεσε (αὐτόν, τόν Ἕλληνα) «Ἀλβανό» (δεῖγμα: προδότα ἀργυρώνητε ,πατρίδος Ἐφιάλτα,/χαμαίζηλε παράσιτε, ψυχή γαγγραινωμένη,/σαγματοφόρε ἡμίονε τοῦ σταύλου τῆς Ρωσίας» κλπ.), μέ τό ἴδιο ὄνομα ὑποβάλλει τό 1862 στόν ἴδιο ποιητικό διαγωνισμό ἕνα ἄλλο ποίημά του, 3.800 σχεδόν στίχων, τόν «Σκεντέρμπεη» (δεῖγμα: «Ὡς ὅτε κεραυνός πεσών θεόθεν ἐρειπώνει δρῦν περιμήκη, ἄνασσαν δρυμῶνος πολυδένδρου/δεινή δέ ὀδμή γίνεται θείου ὀσμή καί νίτρου/οὐδέ τις μένει ἀπαθής θεώμενος ἐγγύθεν/ὅτι εἶναι βέλος φοβερόν Θεοῦ τοῦ ὑψιθρόνου,/ὁμοίως τότε ἔπεσεν ὁ Μπαλαμπάν ὁ μέγας/λίθῳ κρυόεντι βληθείς» στ. 3484—90).

Γιά ὅλα αὐτά τό Βιογραφικό σημείωμα τῆς ἀνθολογίας μας δέν κάνει λόγο — καί πῶς νά κάνη; Γιά τόν ἀνθολόγο ὁ Σταυρίδης - Παρλίτσεβ εἶναι «ἡ πιό σημαντική φυσιογνωμία τῆς μακεδονικῆς ποίησης τοῦ 19ου αἰώνα» (σελ. 69).

Μετά τό 1862 ὁ Σταυρίδης γίνεται Παρλίτσεβ (γιά ποιούς ἀκριβῶς λόγους δέν φαίνεται νά ξέρουμε — κι οὔτε μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ) καί ζῆ ἄλλα 30 χρόνια, Σλάβος πιά. Στό λογοτεχνικό τομέα δέν προσφέρει παρά μιά ποιητική μετάφραση τοῦ Ἀρματωλοῦ καί μιά πεζή ἀνθελληνική «Αὐτοβιογραφία» σέ ποιά γλώσσα; στά βουλγαρικά γράφει τήν «Αὐτοβιογραφία» σέ «βουλγαρικόν γλωσσικόν ἰδίωμα» μεταφράζει τόν «Ἀρματωλό». Ἀπό αὐτή τή μετάφραση τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου θά πρέπει νά εἶναι καί τά ἀποσπάσματα τῆς ἀνθολογίας (σελ. 70—73).

Τώρα, τί εἶναι ὁ Παρλίτσεβ; Ἕλληνας, Βούλγαρος ἤ «Μακεδόνας»; Ὁ ἴδιος θέλησε νά εἶναι Ἕλληνας ὡς τά μέσα τῆς ζωῆς του. Τά ποιήματά του «ἴσω πρέπει νά τά κατατάξωμεν εἰς τί ἑλληνικήν λογοτεχνίαν», ὁμολογεῖ ὁ Βούλγαρος ἐκδότης του· καί συνεχίζει : «εἶναι Βούλγαρος ὡς πρός τά δημιουργικά του κίνητρα». Ὁ ἀνθολόγος μας ἐπιμένει: «ροσωπικότητα τῆς μακεδονικῆς ποίησης», «ἀνήκει στή μακεδονική ποίηση» (σελ. 69), «εἶναι ὁ δάσκαλος (maître) τῆς μακεδονικῆς οίησης τοῦ 19ου αἰώνα» (εἰσαγωγ, σελ. 16). Ἐμεῖς ἄς ἀρκεστοῦμε στά ὅσα πιστοποιήσαμε.

Ἀπό τούς ἄλλους ιυό ποιητές τοῦ 19ου αἰώνα ὁ ἕν, ὁ Ρ. Ζίνζιφοβ, χρησιμοποιεῖ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ —ὑπονομεύοντας λίγο λίγο τήν ἴδια της τήν ὑπόσταση— ἡ ἀνθολογία μας, «ά γλώσσα δίχως ταυτότητα —πρωτότυπο συνονθύλευμα σλαβικ. γλωσσῶν τῆς Βαλκανικῆς», καί ἔχει κι αὐτός ὑπόστη, στήν ἀρχ τῆς σταδιοδρομίας του, τήν ἔδραση τοῦ ἑλληνισμοῦ» (σελ. 77)ὁ δεύτερος, ὁ Κ. Μιλαντίνοβ, «ἔχ γράψει ἑνόλω 15 ποιήματα» σελ. 83). Καί τῶν δύο τά ἀνθολημένα κείμενα δέν καλύπτουν σέ δυόμιση σελίδες.

Ἔγινε προηγουμένο λόγος γιά τό πότε συνειδητοποιτόν ἑαυτό της αὐτή ἡ πλασματή γιουγκοσλαβική γλωσσική μειότητα πού ἐπιμένει νά αὐτοαποκεῖται «μοκεδονική». Ἄς μείνου μόνο σέ ὅσα, σχετικά μέ τή κριική στιγμή αὐτῆς τῆς συνειδητοποίησης, μᾶς λέει ἡ ἴδια ἡ ἀνθολογ μας — ἄθελά της, βέβαια· ἀλλή ἀλήθεια, ἄν τή διώξης ἀπό τήπόρτα, θά μπῆ ἀπό τό παράθυ

Ἔτσι λοιπόν: 1)ἡ μοναδική ποιητική συλλογή πυ τύπωσε ὁ μοναδικός ποιητής τ α' μισοῦ τοῦ αἰώνα μας εἶναικτό πρῶτο βιβλίο πού τυπώνεταιτά μακεδονικά μέσα στήν παλά Γιουγκοσλαβία» (σελ. 89)· τό συμβαίνει στά 1938. 2) «Ἡρώτη μαρτυρία γιά τή μουσικκαί ποιητική δύναμη τῆς νεαρῆςακεδονικῆς λογοτεχνικῆς γλώσσαι(σελ. 119) εἶναι μιά συλλογή τωμένη στά τέλη τοῦ β' παγκοσμ πολέμου. 3) Τό «πρῶτο μακεδκό μυθιστόρημα» ἐκδίδεται στά953 (σελ. 111). 4) Ἕνας ἀπόιύς δημιουργούς τῆς μακεδονικί λογοτεχνικῆς γλώσσας» εἶναι Κονέβσκι, πού γεννήθηκε τό 19 καί πρωτοεκδίδει στά 1945σελ. 99). Καί κάτι ἀκόμα, σχεό κι αὐτό: ὁ πιό ἀνθολογημένο—πού σημαίνει κι ὁ πιό ἀξιόλος— ποιητής εἶναι ὁ Ρ. Παβλσκι, γεννημένος μόλις τό 1937σελ. 173—191). Ἀρκοῦν αὐτά.

Νά μιλήση κανείς ά τήν ποιότητα τῶν κειμένων ·ἀνθολογίας, θά ἦταν μιά δουά περίπλοκη καί γεμάτη ὑποκειμενική αὐθαιρεσία. Περίπλοκη, αιτίας τῶν διαδοχικῶν γλωσσικώ φίλτρων : Α ἡ γλώσσα τῶν προτύπων — Β ἡ γλώσσα τῆς μεφρασης—Γ ἡ δική μας γλώσσα·ι ἀκόμα: ἡ πρώτη γλώσσα ἔχει ι παρελθόν (πού σημαίνει καί ἔ εἶδος ποιητικῆς φόρτισης) πο διαφορετικό ἀπό ἐκεῖνο τῆς δεύρης καί τῆς τρίτης γλώσσας. ὁ γιά τόν κίνδυνο τοῦ ὑποκειμεμοῦ, αὐτός καραδοκεῖ κι ὅταν ετ νά μιλήσης γιά τούς δικούςου σύγχρονους ποιητές πόσο μλον γιά ξένους.

Τό βιβλίο «Μακεδκή Ποίηση, Ἀνθολογία ἀπό τίς ιχές ὡς τίς Μέρες μας» θά μποῖσε, μέ μικρές ἀλλαγές ἀλλαί μέ μιά γενναία ἀφαίρεση σεων, νά κυκλοφορήση μ' ἕναν λο πού θά ἀνταποκρίνονταν στι πραγματικότητα, π.χ. «Ἀνθολα Σύγχρονων Ποιητῶν ἀπό τημοκρατία τῶν Σκοπίων· θά εἶ τότε κάθε δικαίωμα νά ἀπαιτήκαί τήν ἀμέριστη προσοχή μαι τήν ἐμπιστοσύνη μας στήκαθαρότητα τῶν προθέσεων τοῦ ὅτη του· δικαίωμα πού τώρα δεό ἔχει·

* La poésie macédonie, anthologie des origines à nos jours. face de Jean Rousselot. Introduction, x et notices par Milan Djurcinov. Atations françaises Jacques Gaucher Guillevic et Lucie Albertini. Avec la aboration de Klementina Grupceva etda Urosevic. Les éditeurs francais réun'lapisi 1972, σελ. 238.

Ἄν παραβλέψουμε τόύριο ὑπεύθυνο (Τζουρτζίνοβ), τούςνεργάτες του (Γκρούπτσεβα καί Οὔρεσιτς) καί τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίασί ὁρίσουμε τήν ἐθνικότητά του ἀπόν τόπο τῆς ἔκδοσης, μιά τετρασέλιδο κι ὅλο εἰσαγωγή (τοῦ Ρουσλό) ἐπ' τούς κατά παραγγελίαν (καί ἐδῆν, φυσικά) μεταφραστές του, τότε βιβλία εἶναι γαλλικά ἀλλιώς, ἄς νά κάνουμε μέ ἕνα γιουγκοσλαβ προέλευσης βιβλίο.

ΠΡΟΣΚΛΗΣΙΣ
ΤΩΝ ΜΕΤΟΧΩΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΔΡΕΥΟΥΣΗΣ ΑΝΩΝΥΜΟΥ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «FIAT ΑΘΗΝΩΝ, ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ» ΕΙΣ ΕΚΤΑΚΤΟΝ ΓΕΝ. ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ

Δυνάμει τῆς ἀπό 23 Μαρτίου 1973 ἀποφάσεως τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καί συμφώνως τῷ Καταστατικῷ καλοῦνται οἱ κ.κ. Μέτοχοι τῆς ἀνωνύμου ἑταιρείας «FIAT Ἀθηνῶν, ἀνώνυμος βιομηχανική καί ἐμπορική ἑταιρεία» εἰς γενικήν συνέλευσιν τήν 8ην Μαΐου 1973, ἡμέραν Τρίτην καί ὥραν 12ην μεσημβρινήν εἰς τά ἐν Ἀθήναις γραφεῖα τῆς ἑταιρείας, ὁδός Ἀκαδημίας ἀριθ. 35 πρός συζήτησιν καί λῆψιν ἀποφάσεως ἐπί τοῦ κάτωθι θέματος.

ΗΜΕΡΗΣΙΑ ΔΙΑΤΑΞΙΣ

«Ἔγκρισις τροποποιήσεως τοῦ ἰσολογισμοῦ τῆς ἑταιρικῆς χρήσεως 1.1.1971 ἕως 31.12.1971 μετά τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐκθέσεως τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ὡς καί ἀπαλλαγή τῶν μελῶν τοῦ τελευταίου ἀπό πάσης εὐθύνης ἐπί τοῦ τροποποιηθέντος ἰσολογισμοῦ.

Οἱ ἐκ τῶν κ.κ. Μετόχων ἐπιθυμοῦντες νά μετάσχωσιν τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως παρακαλοῦνται συμφώνως τῷ Καταστατικῷ ὅπως καταθέσωσι τάς μετοχάς αὐτῶν εἰς τό Ταμεῖον τῆς Ἑταιρείας ἤ παρά τῷ Ταμείῳ Παρακαταθηκῶν καί Δανείων ἤ παρ' οἱαδήποτε ἐν Ἑλλάδι Ἀνωνύμῳ Τραπεζικῇ Ἑταιρείᾳ καί προσκομίσωσι τά σχετικά ἀποδεικτικά ἔγγραφα ὡς καί τά νομιμοποιοῦντα, τούς ὡς ἀντιπροσώπους Μετόχων, τυχόν ἐμφανισθησομένους, ἔγγραφα εἰς τά γραφεῖα τῆς Ἑταιρείας πέντε (5) ἡμέρας τουλάχιστον πρό τῆς Γεν. Συνελεύσεως.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 3 Ἀπριλίου 1973
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικ. Συμβουλίου
W. FENOGLIO

ΠΡΟΦΗΤΕΙΑ
ΓΙΑ ΤΟ «ΑΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΤΟ»
ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΦΛΩΡΑΚΗ
ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ
Ὑπερβατικό Μυθιστόρημα
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: «STUDIO 101»